

**ДВІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ – СЛОВНИК
«JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN
OESTERREICHS. DEUTSCH-RUTHENISCHE SEPARAT-AUSGABE» ТА «НІМЕЦЬКО-
РУСКИЙ СЛОВАР ВИСЛОВІВ ПРАВНИЧИХ І АДМІНІСТРАЦІЙНИХ»
К. ЛЕВИЦЬКОГО**

© Ігор Даценко, 2009

к. філол. н., Віденський університет (Австрія, Відень)

УДК 811.161.2'373.374

У статті розглянуто спроби укладання юридично-адміністративних термінологічних словників української мови в Галичині в другій половині XIX ст. Проаналізовано семантичні групи й граматичні особливості двох лексикографічних праць цього періоду.

Словник «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» («Юридично-політична термінологія слов'янських мов. Окреме німецько-руське видання») [далі – Словник JPT] з'явився у Відні 1851 року слідом за чеським. Ідея створення подібного словника виникла 1849 року, коли в Австрії, внаслідок революційних подій, був конституційно закріплений статус державної мови за десятьма мовами народів імперії. Для вироблення і кодифікації термінології державного управління була утворена спеціальна комісія з відомих учених-славістів. Українську частину представляли Яків Головацький, Григорій Шашкевич і Юліян Вислобоцький [8: 88]. Основний принцип, що був покладений в основу діяльності комісії, – «усталити правничу термінологію, співзвучну духові цих мов, відповідно до потреби сучасного законодавства та врядування, почасти взяту з давніших правничих джерел, почасти створену з природних багатств різних говорів, на яку можна було б спиратися спершу при виданні збірника державних законів, а відтак і в загальному щоденному вжитку» [JPT: IV]. Крім того, робота комісії була позначена ідеєю австрославізму, тобто єдності слов'ян Середньої Європи в межах однієї Монархії. Це зумовило, зокрема, вплив чеської й польської мов при укладанні руської версії Словника [8: 76]. Однак руська частина, за словами М. Мозера, «відверто протестувала проти однієї з визначальних ліній у роботі всієї комісії, тобто проти її пуристичного налаштування», допускаючи численні запозичення, зокрема, з латини [3: 691].

Як зазначає К. Левицький у передмові до своєї праці, про яку йтиметься нижче, «злишно було би виказвати, як великі труднощі мусіла побороти руска комісія, видаючи тоту у нас першу руську працю на поли правознавства» [Левицький: III]. Зокрема, Я. Головацький вважав, що в основу правопису української мови має лягти етимологічний принцип. Все ж таки, автори за два роки запропонували широкому загалу досить велику працю обсягом близько 300 сторінок. Власне, спектр Словника JPT охоплював значну кількість семантичних груп, а його мова наближалася до народної, багато що було почерпнуто з досвіду попередніх століть [9: 88].

«Німецько-український словар висловів правничих та адміністративних» був укладений 1892 року Костем Левицьким. Як зазначено в передмові до «Словаря...» (далі – Словника Левицького), після видання Словника JPT «по впливі сорока літ, видана ними [авторами JPT – І.Д.] термінологія не може відповісти вимогам язиковим нашої руської мови, а то з уваги на розвій яко мови живої, котра в життю приватнім і публичнім здобуває собі що-раз ширшу основу» [Левицький: III]. Ініціатором створення нового видання словника юридичних термінів став професор української філології Львівського університету Омелян Огоновський. Ідея укласти новий словник виникла після виходу у світ 1887 року подібної чеської лексикографічної праці. З видання Словника JPT 1851 року К. Левицький «задержав ... всі тоті вислови рускі, котрі відповідають теперішньому розвоєви рускої мови, натомісць пропустив всі вислови: несхожі з духом рускої мови, неясні або незрозумілі» [Левицький: IV]. Для цього укладач використав джерела української мови, зокрема пам'ятки «давнього права руского, творів нових нашого руского письменства» [там само], залучаючи видані раніше лексикографічні матеріали Є. Желехівського, О. Партицького, Л. Чопея, спираючись також на юридичну термінологію інших слов'янських мов – польської, чеської, російської, інколи створюючи власні слова. Крім того, укладач взяв за основу фонетичний принцип правопису, котрий «найвірніше віддає звуки нашої рускої мови»

[Левицький: V].

Звісно, обидва словники, крім основного свого завдання – подати термінологію державного управління й правництва, наводять ще й семантично близькі до них інші термінологічні групи. Так, у Словнику JPT міститься соціально-економічна, військова термінологія, а також абстрактна, медична, релігійна, сільськогосподарська, шкільна групи лексики, назви людей за родом їхньої діяльності, слова на позначення родинних стосунків. Це дає змогу зробити висновок, що автори словника намагалися узагальнити реалії життя Австрійської імперії й Галичини як її частини. У багатьох випадках ішлося про явища, які в руській мові Галичини були призабуті. Тому важливим завданням цієї розвідки є виявити традиції у формуванні глосарію. Словник Левицького окреслює ті ж самі групи, за винятком хіба що сільськогосподарської термінології, але деякі містять значно меншу кількість лексем, ніж у Словнику JPT.

Серед абстрактної лексики, представленої в Словнику JPT спостерігаємо такі власне українські слова, як *будова*, *вада*, *ганьба*, *зневага*, *отповдь*, *похоронь*, *перепона*, *потреба*, *рчь*, *хиба*, *часть*, *перечити*, *поконати*. Слово *обглідь*, вважаємо, утворене від дієслова *глядіти* й префікса *об-*, так само, як і подана поряд лексема *оббзрньє*. Книжними у словникові вважаємо такі слова: *ошибка*, *обстоительство*, *оббзрньє*, *сомнительность*, *предпочтеніє*, *оукорытованьє*, *оусловіє*, *отношеніє*, *кРҀтость*, *запҀтаность*. Тут бачимо конструкції з суфіксами *-іє*, *-ость*, *-ство*, які прямо чи опосередковано свідчать про книжне походження. У слов'янському мовознавстві існують різні думки про походження слів із цими суфіксами. Так, дослідник історії польсько-російських мовних контактів С. Кохман, зазначає, що «формальним показником полонізму є суфікс *-ство*, тоді як показником русизму є суфікс *-ость*» [8: 101]. У Словнику Левицького знаходимо також лексеми цього зразка, пор.: *оголошенє*, *обвіщенє*, *враженє*, *нерішимість*, *сумнівність*, *хибність*, однак утворені вони на базі народнорозмовної мови. Деякі з цих слів у самій російській мові з'явилися незадовго до того. Скажімо, слово *обстоятельство* відоме російській мові лише з XVIII ст. і є калькою з німецького *Umstand* [Фасм.: 3: 109]. Слово *ошибка* в російській мові фіксується з XV ст. і іншим слов'янським мовам не відоме [Фасм.: 3: 179]. Лексему *сомнительность*, очевидно, утворено від прикметника **сомнительный* за допомогою суфікса *-ость*. Цим суфіксом творено також іменник *заперечительность*, який, напевно, походить від прикметника **заперечительный*. Із суфіксом *-іє* утворено також слова *бҀдовьє*, *даньє*, *запытаньє*, *спрїшніє*, *значеньє*, *позначеньє*, *знаменованьє*, *познаменованьє*. Слово *бҀдовьє* можна вважати авторським неологізмом, оскільки з XIV ст. в українській і російській мовах існувала тільки лексема *будованьє* (пор. [Сл. 14: 1: 128], [СРЯ 11-17: 1: 346]). Лексему *будованьє* подає також і Словник Левицького. Серед вокабул Словника JPT натрапляємо також на полонізми, напр. *варҀнокъ*, який, проте, українській мові відомий з XVI ст. [ССУМ: 3: 182]. За полонізм вважаємо також і лексему *трвати*, оскільки саме така форма відома тільки західнослов'янським мовам [ЕСУМ: 5: 635]. Старослов'янізмом, на нашу думку, є лексема *сҀуществовати*. Серед інших слів абстрактної семантики у Словнику Левицького знаходимо такі: *анальогія*, *відраза*, *замисл*, *з'ужитє*, *намір*, *нехїть*, *пополох*, *схожість*, *удїл*, *участь*, *цїль*, [з причини] *перехвалювання*, *чваньби* (у Словнику JPT *перехвалюваньє си*, *отхвалюваньє си*, *перехвалка*, *хвальба*), *нерішимість*, *сумнівність*, *хибність*. Слова *удїл* у Словнику JPT ще не подано, очевидно, Левицький запозичив його з польської мови (пор. також польську версію Словника JPT), не знаходимо його і в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського (далі – Словник Желехівського).

Терміни на позначення понять державного управління (або адміністративні) можна класифікувати у такі групи:

1) найменування посад. У Словнику JPT: *грамотникъ*, *архиварь*, *завдователь громади*, *записователь*. Словник Левицького подає значно меншу кількість лексем, наведемо кілька з них: *завідатель*, *управник*, *урядник*, *староста* тощо;

2) найменування органів влади. У Словнику JPT: *цле міністерство*; *помочніи органа поліціїи*. У Словнику Левицького: *відділ*, *уступ*, *уряд відстави*, *замкненє сойму*, *управа*, *заряд*, *адміністрація*.

У цій групі виділимо окремо назви міністерств. У Словнику JPT натрапляємо на такі сполуки: *м.[іністерство] справъ заграничныхъ, вниныхъ, м.[іністерство] сп.[равъ] загр.[аничныхъ] и цсарского* [!] *ДомҀ, м.[іністерство] бо[го]слҀженіи и наҀкъ* тощо. У Словнику Левицького містяться серед інших такі назви: *міністерство визнань (віроісповідань)*, *м.[іністерство] рільництва* і т.д.;

3) назви нормативно-правових актів. У Словнику JPT: *посвдченьє*, *статҀтьє краєвѣи*,

маніфестъ, розпориженъе правительства, законъ, оуставъ. У Словнику Левицького: *законодавство земельне, грамота урядова, витяг, випис, виказ, приказ;*

4) найменування адміністративно-територіальних одиниць. У Словнику ЈРТ: *жУпаньство, столица, оустройство краю.* У Словнику Левицького: *повіт, комітата, жупаньство;*

5) назви австрійських територій. У Словнику ЈРТ: *Горица, графство Горицке; книжество Краины* й багато ін. У Словнику Левицького ми їх майже не знаходимо, хіба що такі назви: *Австрия, Австрия горишна, Австрия долишна, Галичина всхідна.*

Поряд із назвою *Австрия* привертає увагу також топонім *Ракусы*. У польській версії Словника ЈРТ, так само як і в польських версіях Вісника законів, що видавалися в Австрійській імперії різними мовами, такої назви не знаходимо. Проте вона використовується в чеських версіях і Словника, і Вісників. Вважаємо, що слово *Ракусы* автори руської версії Словника ЈРТ запозичили з чеської мови, пор. також лексему *Rakousy* у чеській версії. Однак вживання цього топоніма в українських пам'ятках є досить давнім, його засвідчує ще Галицько-Волинський літопис, зокрема під роком 1252 читаємо: *Бѣ бо ц(с)рь обьдержжае Ведень землю Ракоушьскоу и Штирьскоу*, а також під роком 1254: *митежю же бывшоу межоу силними людьми ј ч(с)ть и ј волость герьцюкову убьеного, ј землю Ракушьскоу и ј землю Штирьскоу.* У Словнику Левицького назву *Ракуси* не запропоновано. Укажемо також на те, що назву міста *Salzburg* в Словнику ЈРТ перекладено буквально: *Сольноградъ.* У Словнику Левицького натрапляємо на лексему *Галичина*, натомість в Словнику ЈРТ міститься сполонізована форма *Галиции*. У Словнику 1851 року слово *Landtag* перекладено формою *Соньм*, а в Словнику К. Левицького знаходимо *сойм*. Форма *соньм*, імовірно, – богемізм, пор. у чеській версії Словника ЈРТ міститься сполучення *zemskj sejm*, яке, очевидно, походить із старослов'янського *съньмъ* від праслов'янського префікса *сън-* ‘з, разом’ і дієслова *imati* ‘брати’ [ЕСУМ: 5: 204].

Говорячи про мову адміністрацій, неможливо оминати канцеляризми й канцелярські звороти. Серед величезної кількості, які трапляються в обох словниках, назвемо деякі з них. Так, у Словнику ЈРТ знаходимо такі приєменники і звороти: *оусловно, пòдъ оусловіємъ, въ прилож, зложити що до актовъ.* Приєменник *взглядно* фіксується в українській мові з XVII ст. [ССУМ, 4, 17] і є запозиченням зі старопольської мови *wzglądnie* [там само]. Словник Левицького подає лексему *зглядно*, яка, цілком імовірно, є запозиченням з попереднього словника. Форму *зглядно* пояснюємо занепадом *в* перед приголосним. Поряд у Левицького подано лексему *відносно*. Лексему *дотично* академічний «Словник української мови XVI – першої половини XVIIст.» не подає, натомість тут знаходимо приклади вживання дієслова *дотычитися* з покликанням на старопольську лексему *dotyczyć się* у значенні ‘стосуватися’ [ССУМ: 8: 186]. У Словнику Левицького вже натрапляємо на приєменники *щодо, згідно з*. Лексема *околичность* вперше фіксується в XVII ст., напр.: за таковими сведцтвами и *околичностями* [Картотека]. Дієслово *приложити* у значенні ‘додатково включити, додати’ фіксується в українській мові з XIV ст [Сл. 14: 2: 241]. Крім того, у Словнику ЈРТ містяться серед інших такі іменники: *предметъ, предпись, начеркъ, прилежаще письмо, письмо жалобне, жалоба*. Цікавим є позначення поняття ‘нинішній, теперішній’ (напр., рік) – *бжный*. Пор. також у Словнику Левицького: *справи біжучі*. Отже, у Словнику Левицького зустрічаємо також лексеми і звороти *списати протокол, письмо викликающе, відтиск, відбиток витяг з актів, згідно з актами, впроваджене в житє..* Термін *звіт* у Словнику Левицького поданий ще як *справозданє*, а в Словнику ЈРТ – *возвщєньє, возвстка*. Сучасний термін *звіт* був запропонований І. Верхратським десять років пізніше після виходу в світ першого видання Словника Левицького [1: 90–91].

Велику кількість лексем спостерігаємо в семантичній групі «економічна лексика». Можемо виділити такі розряди:

1) монетарна лексика й лексика, що стосується грошового обігу і банківської діяльності. Виділимо такі лексеми із Словника ЈРТ: *банкнотъ, банковка, банкъ, валюта, вритель, выдатокъ* тощо. Серед лексем цього класу у Словнику Левицького подамо такі: *позичити гроші на процент (на відсотки), зложити гроші до каси, гіпотека;*

2) лексика, яка стосується торговельної діяльності. У Словнику ЈРТ: *биржева цидУлка, б.[биржевий] листокъ, доходы.* У Словнику Левицького *викуп, сплата, приріст, акциза, споживна оплата, надплата;*

3) лексика на позначення митної і податкової діяльності. У Словнику ЈРТ: *дань скарб.[ова], мыто вывозове, мыто выходове.* У Словнику Левицького: *вивізне, податки, оплата вивозова*

(*мито*), *цло межикраєве* тощо.

Слово *пнизници*, подане у JPT, у польській версії не вживається. Натомість німецьку лексему *Cassa* перекладено польською мовою *kasa, skarb*, чеською – *pokladnica*. Проте в українській мові полонізм *пнизнь* вживається приблизно з XV ст. [Сл. 14: 2: 146]. Тоді ж фіксується лексема *готовизна* [ЕСУМ: 1: 576]. Походження лексеми *квота* до кінця не з'ясоване. Очевидно, вона походить з італійської, англійської або німецької мов [ЕСУМ: 2: 419]. Однак вживання його в українській мові до появи Словника не зафіксоване. Слово *податок* уперше трапляється в кінці XIV ст. [Сл. 14: 2: 163]. Цікавим є вживання слова *цло* у значенні *мито*. Вважаємо його полонізмом. У польську мову воно потрапило з німецької – *Zoll* [SEJP: 86]. Слово *крида* у значенні 'неплатоспроможність' запозичено з німецької мови – *Crida*. Лексема *cryda* фіксується також у польському виданні Словника.

Юридичну лексику можемо класифікувати в такі групи:

1) правозастосування. У Словнику JPT: *отклицатель; дло с҃удове; доводъ, доказъ за и противъ; доноситель, сказатель; заключенье, оухвала с҃уда; обв.[инителный] свдокъ*. У Словнику Левицького: *покликатися на свідка, поставити доказ, понести страту, відбути кару, брак правних доказів, брак ества чину, позивник, жалібник, загальна книга законів цивільних;*

2) юридична відповідальність. У Словнику JPT: *евизенье, ареитованье, ареитъ; б҃унтовникъ, б҃уритель, банда, к҃уна злодійска, вещь обличителна; дозоръ, казнити, оукарати кого визницею, смертію*. У Словнику Левицького: *приманене до злочину, принада, підбурюване, покривдити на правах, чести, маєтку, підкупність* та ін.;

3) терміни на позначення нотаріальної діяльності. У Словнику JPT: *от҃мероина (отбути, скончити справ҃у сь от҃мероиною); болетъ, взити по комъ наслідіе, ддицтво*. У Словнику Левицького: *споряджене акту нотарияльного, уложене контракту* та багато ін.

Слова *от҃мероина, виживне*, а також вирази на зразок *дити прибране, прибрана мати* очевидно, новотвір, принаймні їх не знаходимо ні в історичних словниках української мови, ні в польській версії аналізованого Словника. У Словнику К. Левицького слів *от҃мероина, виживне* не знаходимо, натомість запропоновано слова *спадок, спадщина; живлене, удержане*. Слово *спадок* уперше зафіксоване у XVI ст. [Картотека]. Давнім словом є *ддицтво*. У формі *ддизна* воно вживається з XV ст. [Сл. 14: 1: 300]. На цей час припадає і вживання лексеми *тижба* у формі *тижа* [2: 493]. Слово *болетъ* (у Словнику К. Левицького – *болета*), очевидно, – запозичення з німецької мови через польську. Пор. південно-німецьку лексему *Bollette* «офіційне свідоцтво», у польській версії Словника JPT *boleta*. Лексему *доживоття* вважаємо полонізмом, пор. *prawo dożywocia* у польській частині. У Левицького введено слово *злодійня* (пор. також у Желехівського *злодійня* [Желехівський: 1: 303]), крім того, подано лексему *шайка*, якої ще немає в JPT, однак зафіксована в Словнику Желехівського [Желехівський: 2: 1082].

Серед позначень політичних явищ відзначимо такі: у Словнику JPT: *безначальство, безридь, безладъ; возстанье, б҃унтъ; выборъ черезъ воскликъ, повстанье*. У Словнику Левицького: *повстанє, бунт, централізація, з'осередненє власти, відбути панцину, депутат, посол*. У межах цієї групи лексики виділимо також дипломатичні поняття: Словник JPT фіксує такі: *конс҃Улатъ, конс҃Улатскій, які*, очевидно, є запозиченнями з німецької мови, також *дипломатъ, великовисланникъ, амбассадоръ, дипломаціи*. У Словнику Левицького є лексеми *амбасадор, посланник, справник дипломатичний, конзулят*.

Автори Словників не оминають увагою і військову лексику. Наведемо кілька прикладів зі Словника JPT: *отдати на жолнра, до войска; отпустити, росп҃устити войско; ассентовати; рота, банда, к҃уна; батайлонъ, прапоръ; проводъ; кѳннота, оуниформъ повседневный; часъ сл҃ужбы войсковои, капіт҃Улиціи, сл҃ужба при кѳннот, кѳнна, сотни, компаниі* тощо. У Левицького виділяємо такі: *бранка, побір до войска* (також зафіксована форма *війско*), *збіглець, дезертир, втікач*. У JPT запропоновано латинізм *ассентованье*, у Левицького цього слова немає, натомість Левицький подає полонізм *побор* (польськ. *robур*) і лексему *бранка*, яка у цьому ж значенні вживається у Словнику Желехівського [Желехівський: 1: 42] (у чеському й польському виданнях цього слова немає).

У Словнику JPT представлена також медична лексика, пор.: *больници, шпиталь; врачество, медицина*. Слово *сyrulik* у значенні 'лікар, хірург' у польській мові вживається вже в XVI ст. [SP: 3: 726]. Тому й лексему *цир҃Уликъ* (JPT) вважаємо полонізмом. Натомість Словник Левицького подає вкрай мало лексики на позначення медичної діяльності, пор.: *зігнанє плоду, запобіженє*

заразливим хоробам та ін.

Серед групи лексем на позначення родинних стосунків привертає увагу слово *родич*, яку в Словнику ЈРТ вжито у значенні 'батьки'. Це саме значення засвідчує і «Словарь...» за ред. Б. Грінченка. Як ілюстрацію подано уривок із праці «Галицько-руські народні легенди» В. Гнатюка. Можемо зробити висновок, що слова на позначення родинних стосунків у Словнику ЈРТ мали народну основу. Те саме можемо сказати про Словник Левицького.

Крім лексичної наповненості, варто також розглянути деякі граматичні риси обох словників. Морфологічні особливості Словника ЈРТ, як уже було згадано, зумовлені переважно панівним на той час у Галичині етимологічним принципом правопису. Тут натрапляємо на такі форми: використання залишків перфектних форм дієслів, зокрема дієприкметникового суфікса *л* після приголосного в основі: *выбухль огень*; використання суфіксів *-ич-*, *-юч-* при творенні форми активного дієприкметника теперішнього часу: *восходича лінії*; *сУществУючии*, цю ж особливість помічаємо в Словнику Левицького, напр.: *позичаючий, беручий позичку, отець прибираючий*; використання пасивних дієприкметників теперішнього часу: *контролюємый товарь*; використання прислівників, знаних у староукраїнській мові: *що зкъ досель (доси) было, и на даль має такъ остати*. Народнорозмовну основу мають стягнені прикметники: *свойске, допытна канцелирїи*, а також використання закінчення *-и* у формах родового відмінка однини іменників III відміни: *свойство рчи*, у Словнику Левицького – *тайна сповїди*. Полонізмом вважаємо вживання частки *ся* при віддієслівних іменниках: *отнесеніє си взгледомъ оунитожени*, яке трапляється тільки в Словнику ЈРТ. Досі в сучасних галицьких говорах вживаються дієслова з інфінітивами на *-чи*. Цю особливість фіксують Словник ЈРТ: *виречи о чмъ* і Словник К. Левицького: *застерегчи*. Як особливість можемо виділити написання частки *ся* окремо від дієслова, пор. Словник ЈРТ: *подати си до чєго*, Словник Левицького: *точка від котрої мірїть ся поле копальне*. Додамо ще, що в Словнику Левицького трапляється галицька алегроформа *нічо: не маю нічо против того*.

Серед синтаксичних особливостей Словника ЈРТ відзначимо використання конструкції «прийменник *о* + знахідний відмінок» у значенні «про»: *просьба о помилованье*. Таке вживання прийменника *о* зафіксовано і в Словнику Левицького, напр.: *позов о узнанє служебности, старати ся о фальшивих свідків, позов о вилученє*; також у Словнику ЈРТ в значенні «об»: *кинУти о землю*.

Цей лише короткий і побіжний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що автор словників намагався якомога ширше залучити лексеми різних груп, що дало б змогу користувачеві застосувати їх у різних сферах діяльності. Словник «Юридично-політична термінологія слов'янських мов. Окреме німецько-руське видання» був чи не першою в історії українського мовознавства перекладною термінологічною лексикографічною працею. Його мовна концепція базувалася переважно на традиціях українського діловодства, які велися кілька століть, а також на народно-розмовному ґрунті, долучаючи багатство інших слов'янських мов, що відповідало вимогам поширеній на той час ідеї австрославізму [8: 76]. Сорок років пізніше досвід укладання подібного словника був використаний Костем Левицьким, праця якого «Німецько-русский словарь висловів правничих і адміністраційних» з'явилася у Львові (друге видання вийшло у Відні 1920 року). Цей словник став новим кроком у формуванні української літературної мови в Галичині. Мовні принципи саме цієї праці лягли в основу при виданні офіційного «Вісника законів...», починаючи з 1895 року, коли було відкинуто етимологічний правопис і українська ділова мова вступила в нову фазу свого розвитку.

Література

1. Верхратский Иван. В справі народного языка // Літературно-науковий вістник. – Річник V, том XVIII. – Львів, 1902. – С. 90–91.
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983.
3. Мозер М. Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем // Мозер М. Причинки до історії української мови / За загальною редакцією Сергія Вакуленка. – Харків, 2008. – С. 684–717.
4. Мозер М. Українська («руська») версія «Общего Встника законовъ державныхъ и правительства» (1849–52 рр.), «Встника законовъ державныхъ для королевствъ и кравъ въ державнѣй дум заступленныхъ» (1870–95/96 рр.) і «Вістника законів державних для королівств і країв заступлених в радї державній» (1895/96–1918 рр.) // Мозер М. Причинки до історії української мови / За загальною редакцією Сергія Вакуленка. – Харків, 2008. – С. 667–683.

5. Німчук В. Прийменник // Історія української мови. Морфологія / Відп. ред. В. Німчук. – К., 1978. – С. 432–442.
6. Петрунин В. О. Из истории письменной-деловой речи (существительные со значением отвлеченного действия на *-ние / -ение* и качества на *-ость, -ство* в юридических кодексах древней Руси и Петровской эпохи) // Функциональные и социальные разновидности русского литературного языка XVIII в. Сборник научных трудов / Ответственный редактор докт. филол. наук В. В. Замкова. – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1984. – С. 58–65.
7. Kochmann S. Polsko-rosyjskie kontakty jzykowe w zakresie siownictwa w XVII wieku. – Wrociaw: Prace OTPN, „Ossolineum», 1967.
8. Michael Moser. Průfsteine des Austroslavismus: Das "Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich" und die "Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs", in: Crossroads of Cultures: Central Europe, ed.: I. Posrnył. – Brno 2002.

Джерела

ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.
Желехівський	Малоруско-німецький словар. Уложив Євгеній Желеховский. Т. 1 – Львів, 1886; Малоруско-німецький словар. Уложили Євгеній Желеховский і Софрон Недільский. Т. 2 – Львів, 1886.
Картотека	Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
Левіцький	Німецько-русский словар висловів правничих і адміністраційних. Уложив Д-р Кость Левіцький. Накладом Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1893.
Сл. Гр.	Словарь української мови: В 4 т. / НАН України; Інститут української мови / Борис Дмитрович Грінченко (упоряд. з дод. власного матеріалу) – К.: Наук. думка, 1996.
Сл. 14	Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
СРЯ 11-17	Словарь русского языка XI – XVII вв. – М.: Наука, 1975–2002. – Вып. 1–26.
ССУМ	Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Л., 1994 – 2006. – Вып. 1–13.
Фасм.	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Под редакцией и с предисловием проф. Б. А. Ларина. Издание второе, стереотипное. В четырех томах. М.: Прогресс, 1986. – Тома I–IV.
JPT	Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Comission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1851.
SEJP	Воруь Wiesiaw. Siownik etymologiczny jzyka polskiego. Krakyw. Wydawnictwo literackie 2005.
SP	Siownik polszczyzny XVI wieku, Wrociaw-Warszawa-Krakyw. – 1968. – Т. 1–21.